

Solymosi Tari Emőke

„Mégis újra és újra fölszökken” – Lajtha László és Romain Rolland

„Úgy látom, Önt, akit Európa lelkiismeretének neveztek el, egyre inkább elszigetelik. Mintha egy vastag falat akarnának felépíteni Ön köré. Kérem, fogadja művem ajánlását úgy, mint egy szál virágot, amelyet átdobnak ezen a falon. Szerény tanúságtételül szánom ezt annak, hogy itt vagyunk, hogy nem felejtettük el Önt, és a humanizmusnak még mindig azt az ideálját követjük, amelyet Öntől kaptunk.” 1933-ban, Hitler hatalomra jutásának évében, ezekkel a szavakkal ajánlja Romain Rolland-nak II. vonóstrióját (Op. 18, 1932) a negyvenegy éves Lajtha László. „Comme une fleur” – mintha egy szál virágot dobna át ezzel a gyűlölet, a jogtalanság, az ostobaság tégláiból felhúzott fal fölött, és én most ezzel az írással¹ ugyancsak egy szál virágot szeretnék képletesen elhelyezni Lajtha, az 1963-ban elhunyt jeles művész-tudós és tiszta jellemű ember sírjára. Az 1933. június 1-jén íródott levél, amelyből idéztem, publikálatlan, és tudtommal ez ideig még utalás sem történt rá a Lajtha-irodalomban, mint ahogyan a komponista következő, 1933. július 10-én kelt levelére sem, amelyet Rolland-nak írt.²

A levélváltásnak előzménye is volt, amelynek nyomára Dobossy László irodalomtörténész Rolland-monográfiájában³ bukkantam. A francia író, aki összesen mintegy száz levelet írt magyar címzetekhez, 1933 áprilisában arra hatalmazta fel kiváló fordítóját, Benedek Marcellt, hogy köszönje meg nevében Lajtha Lászlónak a vonóstrió ajánlását. (Ekkor Rolland még nem látta a triót, de a komponista szándékáról már tudott.) A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Benedek Marcell-hagyatékban pedig egy eredeti Lajtha-levelet⁴ találtam, amelyben a muzsikus megköszöni a fordító közbenjárását, majd így folytatja: „Amint munkám megjelenik – május második felére várom, hogy a nyomda elkészüljön vele –, megfelelő levél kíséretében azonnal küldök egy példányt R. R.-nak. Addig nem terhelkedem nála, és majd csak akkor köszönöm meg neki, hogy elfogadta dedikációmát.” Ezzel pontosan meghatározhatóvá válik a Lajtha-oeuvre minden bizonnyal leghíresebb ajánlásának története: legkésőbb 1933 áprilisában Lajtha megkérte Benedek Marcellt, kérdezze meg a vele munkakapcsolatban lévő író, elfogadná-e, ha neki dedikálná művét. Az igenlő válasz után májusban a Rózsavölgyi Kiadó kinyomtatta a kottát, amit Lajtha – az első Rolland-nak írt levele kíséretében – már június 1-jén elküldött az író svájci lakóhelyére, Villeneuve-be. Rolland behatóan tanulmányozta a darabot, és 1933. június 20-án megfogalmazta méltató levelét. Lajtha ezt hosszabb viszonzásban köszönte meg július 10-én.

Eddig e három francia nyelvű levélből csak a Rolland által írtat olvashattuk, azt viszont Illyés Gyula magyar fordításában is, amely a Muzsika lapjain jelent meg.⁵

S most lássuk, az eddig rejtett Lajtha-levelek milyen új ismereteket nyújtanak a művésztől és az emberről. Közben arra is keressük a választ, hogy miért éppen Rolland az, akinek a magyar komponista e gyászos történelmi fordulópontot jelentő esztendőben kompozíciót ajánl. Vagy úgy is megfogalmazhatjuk: miért éppen ebben az évben fordul a nagy francia alkotóhoz. Végül azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy vajon a mű, vagyis a II. vonóstrió zenéje és e levélváltás tartalma között van-e közvetlen kapcsolat.

Mindezek előtt azonban érdemes egy pillantást vetni arra, kik azok a franciák, akiknek Lajtha kompozíciót ajánlott: negyedszázad alatt nyolc ilyen személyt találunk (összesen kilenc művel)⁶, ami nem meglepő, ha arra gondolunk, mennyire meghatározó volt a szerző számára a francia kultúra, és mennyire szoros személyes kapcsolatban állt annak képviselőivel.

Időrendben a legelső éppen Romain Rolland. Néhány évvel később, 1936-ban Lajtha párizsi kiadójának, Alphonse Leducnek szól a 15. századi herceg, Charles d'Orléans verseire írt Két kórus ajánlása. André Navarra csellóművésznak dedikálja a szerző a gordonkára és zongorára készült Koncertet. A mű 1940-ben a II. világháború első francia hősi halottjainak emlékére íródott, ami témánk szempontjából nem közömbös. Egy évre rá Florent Schmitt zeneszerző-zenekritikusnak dedikálja a Les Soli című szimfóniát. Florent Schmitt volt az első francia, aki kritikát írt Lajtháról a Le Temps-ba, és aki később, mikor Lajtha az '50-es években itthon politikailag mellőzöttként élt, kulcsfigura volt abban, hogy a magyar művészt a Francia Szépművészeti Akadémia (Institut de France – Académie des Beaux-Arts) levelező tagjává válasszák, mintegy európai rangot adva számára, és ellensúlyozva hazai félreállítását. Az első változatában 1946-ban megírt fafúvós négyest, a Quatre hommages Lajtha később Jean Delalande-nak, a francia követnek⁷ és feleségének dedikálja. A kompozíciónak fontos szerep jutott: 1955-ben ennek Párizsba való elküldésével köszönte meg a magyar komponista, hogy a Szépművészeti Akadémia tagja lehet. (A négytétéles mű tiszteletadás három francia zeneszerző – Jannequin, Couperin és Ravel –, továbbá Romain Rolland regényhőse, Colas Breugnon előtt.) 1952-ben az egy évvel korábban elhunyt Alphonse Leduc emlékének ajánlja a szerző immár második miséjét, amely ebben az időben politikai állásfoglalást is jelentett. Ugyanebben az évben a legközelebbi francia zeneszerző-barátnak, Henri Barraud-nak szól a Boldogasszony anyánk dallamát is felidéző, Erdélyt sirató, tehát témaválasztásában 1952-ben igen merésznek számító V. szimfónia dedikációja.

Négy év múlva (1956-ban) Guy Turbet-Delofnak címezi a szerző a II. szimfoniáját, ami – jó viszonyukon túl – azzal is magyarázható, hogy 1955-ben éppen Turbet-Delof, a budapesti Francia Intézet akkori igazgatója ír hosszú méltatást Lajtháról Florent Schmittnek, felsorolva azon művészi, tudományos és politikai érdemeit, melyek indokolják, hogy – elsőként a magyar zeneszerzők közül – a Francia Szépművészeti Akadémia tagjává válasszák. Az egyik nyomós érv szerint Lajtha egyike volt azon igen ritka magyar személyiségeknek, akik az akkor már hét éve fennálló kommunista rezsimmel semmilyen kompromisszumot nem voltak hajlandók kötni.

Végül 1958-ban Nadia Boulanger, a francia zeneszerzőnő és zeneszerzéstanárnő, egyúttal közeli barát a címzettje a Szűz Mária tiszteletére írt, akkor ugyancsak tiltott kategóriában lévő Három himnusznak. Szembeötlő, hogy e művek többsége egyúttal erkölcsi állásfoglalás is valami mellett, vagy valami ellen.

S most lássuk, vajon miért éppen Rolland-nak ajánlja Lajtha a II. vonóstriót, és miért éppen 1933-ban.

A katonai igazolások⁸ szerint a zeneszerző több mint négy esztendő telt tüzérsztként az I. világháborúban. Többször is megsebesült, sőt csodával határos módon maradt életben, hiszen sapkáját kétszer is átlőtték. Bátor helytállásáért a legmagasabb katonai kitüntetések kaptak meg, többek között a kardokkal ékesített Signum Laudis, a nagyezüst vitézségi érmet, a Károly-csapatkeresztet. A fiatal muzsikusként, zsebében az 1913-ban kapott zeneakadémiai diplomával, és lelkében az 1911 és 1913 között szerzett, életre szóló párizsi zenei élményekkel, nem kellett volna feltétlenül bevonulnia. Özvegye visszaemlékezése szerint⁹ fél éves svájci meghívást kapott, ami menekülési útvonalat jelenthetett volna számára. Ám 1915-ben, menyasszonyának írt egyik, ún. „harctéri levelében” így fogalmazott: „fájt, bántott volna az erkölcstelen kivételezés, ha én otthon maradtam volna – még ha indokolta volna is a különbnek-tudás, a magasabbrendűség természetes aristocráciájának erős önzése is.”¹⁰

Bár korábbi zongoratanára és atyai jóbarátja, Bartók igyekezett őt hazahozatni a frontról, végül a háború végéig kellett szolgálnia. Tudjuk, hogy sűrűn írta menyasszonyának a leveleket, ám ezek elsősorban szerelmes levelek, és inkább csak kivételként találunk bennük olyan beszámolókat, amelyekben a fiatal muzsikusi a háború borzalmait festi meg: például azt, amikor egy alkalommal több száz orosz katona temetetlen holttestét látta a harcmezőn. Ezért is olyan szívbemarkoló, amikor másfél évtizeddel a háború befejeződése után így ír a francia író: „A négy háborús évből hármát tűzvonalban töltöttem, így nagyon sokat láttam – az akkori benyomások, [...] érzelmek nyoma máig kitörölhetetlen a lelkemből, és minden kétséget kizáróan nagymértékben meghatározta emberi jellemem formálódását. Azon kaptam magam, hogy teljesen elfelejtettem olyan pillanatokat, amelyek fiatalságomhoz, korai éveimhez, osztálytársaimhoz kötődnek, de a harcmezőket, ahol jártam, még ennyi év elteltével is tisztán látom magam előtt, és még ma – akár bekötött szemmel – is megtalálnék minden bokrot, fát, követ... Ez idő tájt olvastam először Jean-Christophe című könyvét, valamint a [...] háború első időszakában publikált cikkeit.”¹¹

Lajtha, mint írja, 1933-ban 1914 levegőjét érezte. Ő, aki saját tapasztalatai okán is iszonyodott a háborútól, pontosan látta előre, hová fognak torkolni az ijesztő folyamatok. 1933 elején ért meg benne az elhatározás, hogy – bár Rolland-t a művei olvastán mindig is közeli ismerősének érezte – fel kell vele vennie a kapcsolatot, legalább levél formájában, és a zenén, a saját zenéjén keresztül. Ne feledjük, Romain Rolland zenetörténész volt, az első tanár Franciaországban, aki egyetemen zenetörténetet tanított. Számos zenei tárgyú könyvet írt, gondoljunk csak Beethoven-sorozatára, vagy a magyarul Zenei miniatűrök címmel, Benedek Marcell fordításában megjelent két kötetre.

De Rolland szépirodalmi művei is muzsikálnak, mind formájukat, mind tartalmukat tekintve. Az a tízkötetes regényfolyam, amelyet Lajtha is említ, és amelyet Bartók javaslatára kezdett el olvasni, vagyis a Francia Akadémia nagydíját, majd a Nobel-díjat is elnyerő Jean-Christophe, egy leginkább Beethovenre emlékeztető muzsikusi életregénye. A mű felépítését az elemzők gyakran hasonlítják egy szimfóniáéhoz.

Lajtha a levélben nemcsak a Jean-Christophe-ot említi, hanem Rolland-nak az I. világháború elején írt rövidebb cikkeit is. E nyílt levelek és kiáltványok, melyek kimondják, hogy a katonák olyan érdekekért véreznek el, melyekhez nincs közük, és melyeket nem is értenek, eredetileg a Journal de Genève című lapban láttak napvilágot, majd kötetben is megjelentek, Au-dessus de la Mêlée, azaz A dulakodás fölött címmel. Stefan Zweig ezen írásai alapján nevezhette Rolland-t „Európa lelkiismeretének”.

1933-ban tehát Lajtha – aki később egyetlen izmushoz volt hajlandó önmagát sorolni, s ez az újhumanizmus – egy olyan nagy humanistához és egyben muzsikustárshoz fordul, akinek már két évtizede olvassa írásait (mellesleg a magyar komponista – később erősen megkritikált – könyvtárában tizennégy Rolland-kötetet találunk), s akinek ismeri elveit és harcait a békéért és az emberiség jobbá tételéért. 1933-ban Lajthát is ugyanaz foglalkoztatja, mint Rolland-t: hogyan lehetne elkerülni a II. világháborút, hogyan lehet ráébreszteni Európát a rá leselkedő veszélyre.

Ugyanebben az évben komponálja meg – Áprily Lajos Arisztóphanész nyomán megírt szövegkönyvére – a Lysistrata (Op. 19) című balettjét, amelyet négy évvel későbbi (1937-es) operaházi bemutatója után az első pacifista balettnak neveznek.

Romain Rolland egyik alapgondolata a szellem és cselekvés egysége. Semmit sem ér az eszme, ha nem igazolja a tett. Lajtha egész emberi magatartását ugyanez az erkölcsi

alapállás jellemzi. Míg az I. világháborúban négy fiatal évét áldozza fel, a II. világháború előtt és alatt olyan műveket ír, amelyekkel (egyik szövegírója, a klasszika-filológus Révay József szavaival) „tanítani és tudatosítani” akar.

1944-ben menti üldözött embertársait, és ahogyan ő maga írja párizsi kiadójának szóló (1945. december 26-án kelt) levelében, '44 márciusától fegyveres parancsnokként szolgál a nemzeti ellenállási mozgalomban. Rolland bőven nyújtott neki példát mindazzal, amit 1927-től kezdve a fasizmus és a háborús veszély elkerülése érdekében cselekedett.

De erkölcsi alapállását Lajtha zeneszerzőként is Rolland hatása alatt alakítja ki, és ezt meg is fogalmazza az írónak szóló leveleiben. Az elsőben így: „Ez az én erkölcsi törvényem: egy művész soha nem vesztheti el a hitét, a bizodalját, az illúzióit, még akkor sem, ha az egész világ elveszíti azokat. A sötét éjszakában mi vagyunk a bástyán álló őrszemek, akik addig nem hagyhatják el helyüket, amíg el nem jő a nappal.” (A nappal eljövetele nyilvánvaló utalás a Jean-Christophe utolsó mondatára: „A születő nap vagyok.”) A második levélben pedig így ír Európa lelkiismeretéhez: „Vajon van-e jogom írni? Manapság az egyedüli jogalap arra, hogy akár csak egyetlen hangjegyet is leírjunk, az, ha megoldást adunk az emberiségnek az égető problémákra, melyek lázas szívét gyötrik, és ha a végtelenség örök napsugarát nyújtjuk neki.”

Mielőtt a műre térnék, hadd emlékeztessenek egy érdekes párhuzamra e két, az erkölcsös cselekedetet mindenek fölé helyező alkotóval kapcsolatban. Amikor 1951-ben, a teljesen reménytelen helyzetbe került Lajtha emigrációs útlevélért folyamodik, de a kommunista kormány útlevél helyett Kossuth-díjat ad neki, a díjjal járó összeget az utolsó fillérig szétosztja a rendszer áldozatai között. Így maradhat szellemileg független. Bizonyára ott lebegnek előtte a Romain Rolland-i előképek. Amikor ugyanis az író 1916-ban megkapta az 1915-ös évre szóló irodalmi Nobel-díjat, a vele járó összeget svájci és francia jótékonyági szervezeteknek adta, és magának „nem akart egyebet, csupán a jogot, hogy szabadon gondolkodhassék”. Amikor pedig – éppen 1933 áprilisában – Hindenburg aláírásával neki ítelték az 1932-es Goethe-érmet, a nemzeti szocializmus ellen állást foglalva felháborodottan utasította azt vissza.

A II. vonóstrióra térve, különös, hogy e mű, amelynek ilyen híres címzettje van, ennyire kevésbé ismert. Pedig az 1920-as évek óta írt kamaradarabok sorában ez már a tapasztalt szerző érett alkotása, amely egyúttal megmutatja azt is, hogyan talált a maga hangjára a még mindig fiatal alkotó. A II. vonóstrió már tökéletes példája annak, ami oly jellemző Lajthára: hogy művészetete tudatosan a múltban, a számára legfontosabb zenei hagyományokban, szerkesztésmódokban, technikákban gyökerezik, ugyanakkor ott lüktet benne a vágy a kifejezés teljes szabadságára.

Interpretációs szempontból kétségtelenül rendkívüli nehézségű darabról van szó, de ez általános gond a Lajtha-művekkel. A több mint nyolcvan éve írt triónak a mai napig nincs hangfelvétele. Pedig annak idején Párizsban és Budapesten is nagy sikerrel játszott a Pasquier-trió, azaz a Lajtha által rendkívül nagyra tartott francia muzikus testvérek. A Magyar Rádió 1959-ben vette fel a Ney Trió tolmácsolásában.

Az írónak írt első levelében Lajtha így ajánlja a darabot: „Mivel nem ismerem ízlését az új zenei stílusok terén, kérem, fedezze fel művemben azt a lelkületet és azokat a gondolatokat, amelyeket az iménti sorokban próbáltam szavakba önteni.”

Rolland, aki nemcsak a munka eredetiségét érzi, hanem „annak a léleknek az emelkedettségét is, amely létrehozta”, úgy látja, a darab stílusában a magyar szerző Johann Sebastian Bach „egészséges és fennsőséges szigorához a ritmus és a

lelkesültség izzó szabadságát társítja.”¹²

A darab már tételrendje miatt is a barokkot idézi, ez ugyanis egy kései sonata da chiesa, lassú–gyors–lassú–gyors tételekkel. Fegyelmezett, ellenpontos szerkezetű első tétele Bach háromszólamú invencióit is eszünkbe juttatja. Ám Bach mellett van még egy mester, aki legalább olyan erős hatást gyakorolt a kompozícióra. Ez pedig a kései Beethoven. Nem lehet nem észrevenni a párhuzamot az Op. 131-es cisz-moll vonósnégyessel, különösen a lassú, polifonikus nyitótételeket, illetve a tarantella-ritmika okán szintén kifejezetten rokon zárótételeket hallva.

Az összetartozás érzetét csak erősíti és bizonyítja, hogy Lajtha leveleiből jól tudjuk, mennyire fontos stúdiumot jelentettek számára Beethoven kései vonósnégyesei (köztük konkrétan az Op. 131-es), melyeknek partitúráját a harctérre is magával vitte.

Beethovenről szólva, nyilvánvaló az összefüggés részben Rolland számos Beethoven-kötetével, részben a Jean-Christophe-fal, amely egy beethoveni karakterű muzsikusi története. Ami a legfontosabb, az talán éppen a beethoveni és egyúttal rolland-i hit a zene megtisztító erejében.

De ott van a darabban Rolland 1919-ben megjelent regénye, a Colas Breugnon 17. századi népi hőse is. Később, a Quatre hommages című, már említett fúvósnegyesében a zeneszerző önálló tételt is szentel e vidám, életigenlő figurának, aki a szenvedések és hányattatások közepette éppúgy megerősödik, megacélozódik, mint Lajtha maga. Mellesleg erre Rolland is utal a komponistának szóló levelében: „egy olyan szív minden gyötrelmének és egy életen át tartó szenvedelmének” hallja ki a darabból, „aki összegörnyed és mégis újra és újra fölszökken.” Ehhez az újra és újra fölszökkenéshez, a lélek elpusztíthatatlanságához egyedül az az erkölcsi stabilitás adhat erőt, amelyre Romain Rolland is példát adott Lajtha Lászlónak, és amelyet a történelem viharai ellenére egyikük sem veszített el soha.

Jegyzetek

1 Jelen írás a Lajtha László halálának 50. évfordulója tiszteletére, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetben 2013. február 16-án rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 Köszönettel tartozom Catherine Massip asszonynak, a párizsi Bibliothèque Nationale zenei részlege korábbi vezetőjének, hogy hozzásegített ahhoz, hogy a tanulmányozhassam az íróhoz szóló két Lajtha-levelet, melyeket a Nobel-díjas francia író fokozottan védett kéziratok hagyatéka részeként őriznek. (A levelekből származó idézeteket a saját fordításomban közlöm.)

3 Dobossy László: Romain Rolland az ember és az író. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

4 A levél dátum nélküli.

5 Muzsika, 1966. július, 4–6.

6 A művek eredeti címe, opusszáma és keletkezési éve időrendi sorrendben: Deuxième trio pour violon, alto et violoncelle, Op. 18 (1932); Deux chœurs, Op. 23 (1936); Concert pour violoncelle et piano, Op. 31 (1940); Symphonie „Les Soli”, Op. 33 (1941); Quatre hommages, Op. 42 (1946); Missa pro choro mixto et organo, Op. 54 (1952); Cinquième symphonie, Op. 55 (1952); Deuxième sinfonia pour orchestre à cordes, Op. 62 (1956); Trois hymnes pour la Sainte Vierge, Op. 65 (1958).

7 Hivatalosan: rendkívüli küldött és meghatalmazott miniszter.

8 A Lajtha-hagyatékban fennmaradt, 1924. április 15-én kelt igazolás szerint Lajtha 1914. augusztus 1-jétől november 1-jéig, majd 1915. január 2-től 1918. november 20-ig teljesített katonai szolgálatot.

9 Solymosi Tari Emőke: Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról. Budapest, Hagyományok Háza, 2010, 31.

10 Lajtha levele menyasszonyához, 1915. október 25.

11 Lajtha levele Romain Rolland-hoz, 1933. június 1.